

УДК 94(477.8:=163.42)“1914/1918”

*Івица ПАНЧИЧ, Євген ПАЩЕНКО, Никола ТОМИНАЦ***ХОРВАТСЬКІ ВОЯКИ НА СХІДНОМУ ФРОНТІ
1914–1918 РОКІВ (ГАЛИЧИНА, БУКОВИНА І ВОЛИНЬ)**

Посилення уваги до теми Першої світової війни дало імпульс вивченню участі хорватів у військових діях на українських землях. Сучасні дослідження відновлюють цю картину, яка засвідчує присутність хорватських вояків на Східному фронті. На сьогодні важливим завданням є виявлення поховань хорватів на просторі Галичини, Буковині. Завдяки повідомленням українських вчених, виявлено цвинтар поховань, здійснюється пошукова робота, яка розширює географію пізнань. Комплексне, між-дисциплінарне дослідження теми потребує створення спільного проекту за участі вчених країн Центральної Європи.

Ключові слова: хорвати, домобрани, Глибівка, Загреб, Крлежа.

Участь та доля хорватських військових часів Першої світової війни на українських територіях належить до однієї з найменш досліджених в історії українсько-хорватських відносин. Це стосується обох сторін і зумовлено низкою факторів – від особливостей становлення і розвитку української хорватистики і хорватської україністики, до головних тенденцій у сучасній науковій думці. Хоча українська славістична наука в широкому спектрі зацікавлень не випускала з поля зору хорватський напрям, тут залишається чимало недостатньо вивчених питань, зокрема й зазначене. Загальноєвропейське посилення уваги до теми війни дало поштовх вивченню хорватського напрямку. У Хорватії цю тему актуалізує хорватська україністика, яка зосереджена на Кафедрі української мови і літератури філософського факультету Загребського університету, де послідовно проводиться робота щодо поширення знань про Україну не лише в студентському середовищі, а й науковому.

Одне з перших завдань – виявлення і конкретизація факту хорватської присутності на західноукраїнських землях. Це питання тривалий час залишалося недостатньо дослідженим, але завдяки хорватським історикам стрімко поповнюється новою інформацією¹. В

¹ *Bauer E.* Sjaj i tragika hrvatskog oružja / E. Bauer. – Zagreb, 1991; *Bjelajac M.* Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije / M. Bjelajac. – Beograd, 2004; *Blažević M.* Zaboravljeni grobovi / M. Blažević. – Zagreb, 1994; *Čutura D.* Veliki rat: Pregled ratnih operacija / D. Čutura, L. Galić // *Hrvatska revija*. – 2004. – № 3; *Dowling T.-C.* The Brusilov Offensive / T.-C. Dowling. – Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 2008. – 208 p.; *Hameršak F.* Prvi svjetski rat i hrvatska autobiografska književnost. Zbornik. Godina 1918: prethodnice, zbivanja, posljedice / F. Hameršak. – Zagreb, 2010; *Ladić Z.* Prilog životu Milana Japundžića / Z. Ladić, M. Kunčić // *Bibliographica*. – Zagreb, 2001. – Sv. 1; *Paščenko J.* Galicija – ukrajinska i Krležina: suodnos stvaralaštva i stvarnosti // *Zbornik radova XV: (Ne)pročitani Krležina: od teksta do popularne predodžbe. Komparativna povijest hrvatske književnosti*. – Split; Zagreb: Književni krug Split, 2013. – S. 84–103; *Polić M.* Ustroj

роки Першої світової війни хорвати воювали у складі Австро-Угорського війська. Найзначніший контингент зосереджувався на трьох великих фронтах: Балканський, Італійський та Східний (Галичина і Буковина), на яких загинуло від 100 до 150 тис. військових. Найбільше – у Галичині, Буковині та Волині, куди хорватів спрямовано вже з початку війни.

Упродовж 1914 р. в Галичині відбулися три найбільші битви Першої світової війни. Російське військо спромоглося прорвати австро-угорську оборону, захопити значну частину Галичини й Буковини і вийти до Карпат. Хорвати у цих операціях майже не були задіяні (перебували на Балканах, де воювали з сербами), а на східному фронті були дислоковані 96-й Карловацький і 70-й Петроварадинський полки, які входили до складу VII Темишварського корпусу².

Із загостренням воєнних дій, саме на Галичині зосереджувалася велика увага обох сторін, що вимагало посилення військової присутності в регіоні. Тому з 1915 р. і надалі хорватські з'єднання на Східному фронті невпинно збільшувалися, а в 1916 р. посилилися в ході наступу генерала Брусілова і контрнаступу протилежної сторони. У цих боях хорватські військові відзначалися особливою войовничістю, отримавши назву “Чортова дивізія”.

З початку 1915 р. на Східному фронті, як відсіч росіянам, було сплановано великі операції, щоб відкинути їх з Карпатських гір. Для підкріплення Центральних сил, в Карпати прибули частини з Балкан, найперше XIII Загребський корпус у складі 36-ї піхотної і 42-ї *домобранської* (хорв. *domobrani* – оборонці батьківщини) піхотної дивізії, підпорядковані армійській групі Pflanze-Baltin (пізніше – 7-ма армія), що дислокувалися навколо міст Коломия і Надвірна.

На Східному фронті упродовж зими – весни 1915 р. відбувалися найкривавіші битви Першої світової війни: звільнено оточену твердиню Перемишль, де було біля 100 тис. вояків і здійснено прорив на Галицьку рівнину. 23 січня 1915 р. австро-німецькі сили розпочали операції великого наступу. Проте холод і хвороби знизили маневрені спроможності, потрібні для подальших важливих операцій, тому австро-німецькі сили були змушені повернутися на вихідні позиції.

У кінці лютого – на початку березня розпочалася друга спроба прориву з боку Карпат. Наступ перетворився у величезну операцію. Однак її зупинив генерал Брусілов, який пробив оборону і завдав значних втрат противнику. Це тривало до 14 березня, але планованого росіянами успіху не було досягнуто.

Особливо драматичною була Битва на Великдень 1915 року. Російська армія відмовилася від наступу на Німеччину і зосередила всі дії на карпатському оперативному напрямі, вважаючи його більш важливим для досягнення стратегічної мети. Щоб завадити російським намірам, німці направили значну військову допомогу і 11 квітня росіяни, зазнавши великих втрат, відмовилися від подальших нападів. Бої із уже меншою інтенсивністю було продовжено до 20 квітня.

Результат Зимових битв за Карпати був невтішним для обох сторін: Австро-німецькі сили не змогли заглибитися в Галичину, а російські – не вийшли на угорську рівнину. У цьому протистоянні, за деякими дослідженнями, австро-угорське

Austro-Ugarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868–1914 / M. Polić // Arhivski vjesnik. – Zagreb, 2002. – № 43; *Stublić Z.* Hrvatsko domobranstvo 1868–1993 / Z. Stublić. – Zagreb, 1994.

² Назви походять від міст, що перебували під юрисдикцією австро-угорської адміністрації: Карловац – місто поблизу Загреба, Петроварадин – колишнє прикордонне з османськими кордонами місто-фортеця, збудоване Габсбургами на Дунаї, нині Воєводина; Темишвар – місто в Румунії.

військо до 30 квітня втратило 793 тис. людей, враховуючи і фортецю Перемишль. Багато загиблих було й у хорватських 36-ї та 42-ї домобранських піхотних дивізій.

Наступним етапом став прорив біля міст Тарнова і Горлиці та марш на Львів (2 травня – 22 червня 1915 р.). Щоб відкинути росіян від Карпат і зупинити загрозу просування до Угорщини, австро-німецькі сили розпочали у травні 1915 р. широкомасштабну підготовку до нападу. Завдяки концентрації великих сил у напрямі головного прориву і в п'ять разів більшій артилерії, вони спромоглися з 2 до 5 травня прорвати російський фронт на лінії Тарнів–Горлиця (сучасна Польща). Прорив здійснено з успіхом і на кінець 1915 р. створено нову лінію фронту, в результаті цього росіяни на той час перестали становити будь-яку загрозу.

Хорвати упродовж того року брали участь у значних битвах: на Дністрі (9–12 травня 1915), марші на східну Галичину (липень–вересень 1915), битві на річці Серет (9–12 вересня 1915). Але ця австро-німецька перемога коштувала великих втрат, які було надзвичайно важко компенсувати. Лави втратили біля 500 тис. вояків.

Вступ Італії у війну на боці Антанти ще більше погіршив і без того важкий стан з людськими ресурсами Центральних сил. Ускладнення приніс і наступ під командуванням Брусілова влітку 1916 року.

Хорватські військові частини на початку 1916 р. брали участь у битвах під Куйданове і Раранче (суч. Рідківці) (1–2 січня 1916 р.). Найбільша і найскладніша операція у 1916 р. відбувалася упродовж червня. “Наступ Брусілова” – назва першого етапу операції на російському Південно-західному фронті (ранг *групи армій* в австрійській военній термінології), яку проведено у східній Галичині і в північній Буковині у червні 1916 р.

Головний удар здійснювався у напрямку Оліка–Луцьк, а допоміжний – біля Окни на півдні, на позиціях К.у.К. 7-ї армії, у складі якої знаходилася більшість хорватських полків з 36-ї пішої і 42-ї домобранських дивізій. Російський прорив біля Окни був шириною 90 і глибиною 10–60 км. Російський напад зосереджувався на позиції 42-ї хорватської дивізії біля прикордонного містечка Погорилівка поблизу Окни. Ця дивізія виявила велику хоробрість і самопожертву, тому отримала тоді назву “Чортова дивізія”. Проте й вона зазнала великих втрат і разом з іншими формуваннями була вимушена відійти до міста Надвірна.

Хорватські частини (крім прориву під Окне) брали участь у таких операціях: битва під Коломиєю (28 червня – 7 липня), біля Монастирська (4–13 липня) та Івано-Франківська (Станиславів, 2 липня – 14 серпня).

Російський прорив біля Луцька і Окне становив одну з найважчих поразок, яку Австро-Угорщина зазнала упродовж усієї війни. Упродовж трьохмісячних боїв Австро-угорські сили тут втратили 613 587 осіб і 600 гармат, компенсувати які було надзвичайно важко, і це суттєво вплинуло на ситуацію на інших фронтах.

Після цієї битви основна частина хорватських військ все ще перебувала на Східному фронті, але відбулась передислокація сил, більшість хорватських частин входило до 42-ї домобранської дивізії.

Упродовж 1917 і 1918 рр. хорвати брали участь у битвах під Станиславо-вом – Калушем (8–13 липня 1917), у марші на східну Галичину і Буковину (21 липня – 8 серпня 1917) і у марші К.у.К. 2-ї армії на Одесу (28 лютого – середина березня 1918), після чого їх перекинули на Південно-Західний (Тірольський) фронт,

де вони дочекалися завершення війни, а згодом трагічно відступили (як частина переможеного війська) до батьківщини.

Події на Східному фронті широко висвітлювала хорватська преса, що можна розглядати і як значний етап у розвитку українсько-хорватських контактів. Тоді вперше з'являються такі раніше невідомі назви як Галичина, Буковина, назви українських міст. Не без німецької актуалізації *українського питання* поширюється назва Україна як головна ознака країни, народу. В Загребі за участі української інтелігенції виходить книжка про Україну і українців³, а з нагоди смерті Франка у хорватській пресі писали, що помер найбільший письменник українського народу.

Крім журналістики, виникали мемуари, твори з прагненням до літературного відображення подій (оповідання, поезії), проте, не високого художнього рівня. Їхній зміст найчастіше патріотичний і сповнений офіційної ідеології уславлення австрійського війська. Однак ця тема зазнає майстерного відображення у творчості тоді молодого, а з часом – провідного хорватського письменника Мирослава Крлежи. У своїх творах (новели, драма, спогади) він дав високохудожнє свідчення трагедії українського і хорватського народів, що страждають за чужі їм інтереси воюючих імперій.

На сучасному етапі посилюється інтерес до хорватського напрямку в Галичині. У конкретизації місць поховання хорватських вояків велике значення має співробітництво з українськими науковцями, установами. Ілюстрацією може бути інформація про існування хорватського цвинтаря в с. Глибівка Богородчанського р-ну Івано-Франківської області, на які вказали хорватським науковцям історик М. Литвин, а потім і професор Прикарпатського університету В. Марчук.

Завдяки налагодженню відносин з Прикарпатським університетом, хорватська громадськість через хорватську україністику філософського факультету Загребського університету дізналася про знайдені поховання хорватських вояків у Галичині, що викликає великий інтерес і бажання громадськості відвідати ці українські землі, а вчених – продовжити дослідження.

Ці факти розширюють контекст історичної долі хорватів на українських землях. Також виникає новий простір для розуміння творчості хорватського письменника, що дає можливість ширше показати глибоко гуманістичну спрямованість ідейного задуму його творів. Зокрема, Крлежа в драмі “Галичина” розвиває сюжету про долю українського селянства, що стає жертвою репресивних дій саме австро-угорського командування. Ідейні та стилістичні особливості його творчості цього періоду вказують на типологічну спорідненість хорватського і українських письменників, твори яких виникли в той же час, і що вимагає компаративного дослідження.

Тема війни становить лише один з аспектів спільних досліджень, які мають низку перспективних напрямів – від проблеми етногенезу до сучасних євроінтеграційних прагнень, що вказують на необхідність розвитку і поширення співробітництва між двома університетами. Не менш важливе значення має поширення знань про події війни. У хорватському суспільстві проблематика Першої світової війни зазнавала поступового занепаду. Причини цього різноманітні. Нове державне утворення, що виникло після 1918 р. і складовою якого стала Хорватія, засновувалося на ідеології уславлення заслуг сербського війська. Надалі домінувала ідеї, що виникли після Другої світової війни, яка

³ *Choma-Dowski V. Ukrajina i Ukrajinci. (S etnografskom mapom Ukrajine.) / V. Choma-Dowski. – Zagreb: Nakldom “Saveza za oslobođenje Ukrajine”, 1916.*

принесла нові страждання й протистояння, що відчуваються і в сучасному суспільстві. Нарешті, виникли проблеми після останньої війни за незалежність 1991–1995 рр., наслідки яких хорватське суспільство відчуває ще й досі. За деякими припущеннями, у Першій світовій війні загинуло від 100 до 150 тис. хорватських вояків. При тому, що людські втрати були численними, у Хорватії збереглися лише деякі військові цвинтарі, тоді як у реєстрі відповідного міністерства, у компетенції якого і людські втрати у війнах, не фігурує жоден військовий цвинтар за кордоном. Хоча хорватські вояки зазнавали масових втрат на трьох іноземних фронтах: балканському, італійському, східному, що охоплює сьогодні території десяти держав.

З нагоди відзначення 100-річчя початку Першої світової війни, створена при Мерії міста Загреб Комісія з відзначення війни, виявила дві значні та неочікувані знахідки. По-перше, знайдено список вояків, похованих у братській могилі на Міському цвинтарі у Загребі і, по-друге, створено список хорватських вояків з військового цвинтаря с. Глибівка в Україні.

Хоча згаданий на міському цвинтарі пам'ятник було поставлено в 1936 р., і він знаходиться в центрі кладовища, про нього відомо дуже мало і помилково вважалося, що у братній могилі знаходяться поховання лише хорватських вояків. Під час реконструкції з'ясувалися точні дані щодо 3 300 військових (померли у загребських лікарнях), похованих у братській могилі. Серед них є ті, що належать до десятка різних національностей, виявлено і кількох з Галичини та Буковини.

Під час співробітництва з фахівцями і вивчення матеріалів Державного архіву в Загребі, а також Військового архіву в Будапешті й Відні, знайдено інформацію щодо 42-х хорватських військових (належали до 25-го загребського і 26-го Карловацького ополченських полків), похованих на єдиному збереженому і на сьогодні відомому нам військовому цвинтарі в Україні – у с. Глибівка⁴. Всі воїни загинули в період від 18 серпня 1916 р. до 17 березня 1917 р.

Продовжуючи дослідження, хорватські дослідники виявили в архівах Відня (Sterbe Bucher, Nr. 924–927, Kriegsarchiv Wien) список імен хорватських вояків, похованих на цвинтарі с. Глибівка Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. Зазначено ім'я і прізвище, рік народження, місце призову:

1. BADNJUN BLAŽ – 1890., Križevac
2. BUBANKO STJEPAN – 1895., Stubica Donja
3. BUKOVAC MARKO – 1898., Križevac
4. BUNTAK MARTIN – 1886., Kašina, Sv. Ivan Zelina
5. BURIC FRANJO – 1897., Pregrada
6. DRAGOSAVLJEVIĆ JURO – 1880., Gudovec
7. FRKETIĆ JOSIP – 1891., Karlovac
8. GAČEZ TOMO – 1897., Ludbreg
9. GERENDJER MIJO – 1886., Grubišno polje
10. GREDELJ VJEKOSLAV – 1896., Zlatar

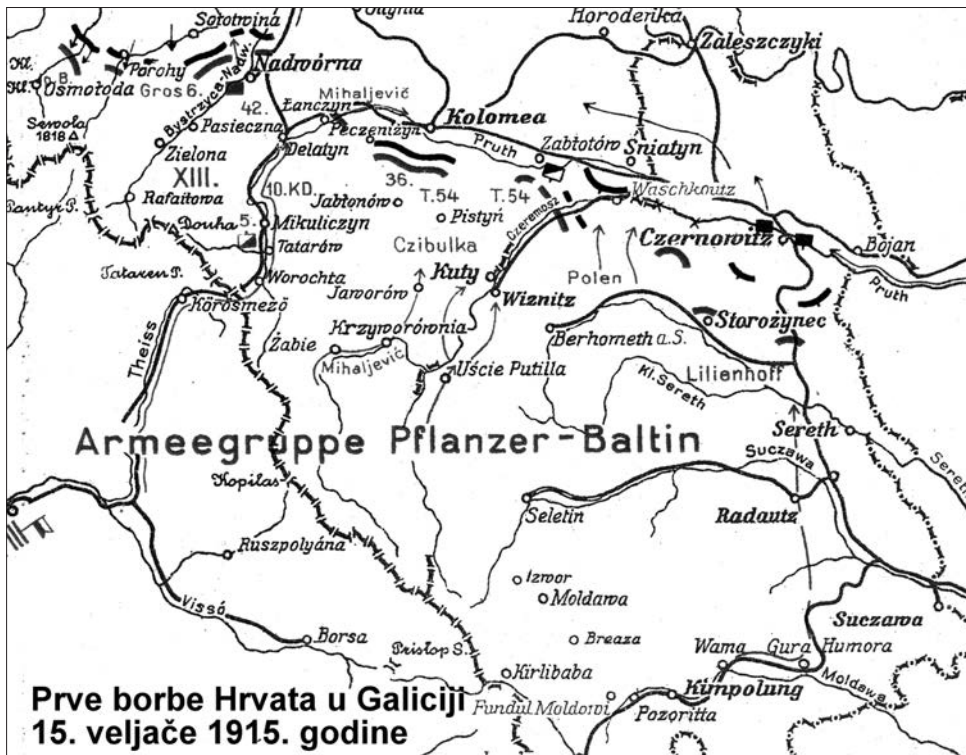
⁴ Arhiva Zagreba. – HR-DAZG-24, Gradsko poglavarstvo Zagreb, Opće skupno groblje grada Zagreba na Mirogoju, Sign. 196/13; Hrvatski državni arhiv (HDA). – Matične knjige umrlih vojnih osoba 79. pješačke pukovnije za vrijeme 1914–1919; HDA. – Osobni fond generala Ivana Salis Seewisa; HDA. – Osobni fond generala Maksimilijana Čičerića; HDA. – Matične knjige umrlih vojnih osoba 79. pješačke pukovnije; Kriegsarchiv Wien (ÖKA). – Neue Feld Akten (NFA) za 7. pješačka divizija, kutija 408, 412, 425 79. IR. 71 Ibrig, 7. ID, 48. ID i postrojbe u kojima je ratovala 79. IR.

11. GUDIĆ ANDRO – 1872., Novi Marof
12. JOVANOVIĆ IVAN – ?, Senj
13. JUREC ANDRO – 1874., Zlatar
14. KAHLINA FRANJO – 1896., Klanjec
15. KALANJ STJEPAN – 1873., Brinje
16. KELIN IVAN – 1886., Dugo selo
17. KIŠUR FRANJO – 1885., Klanjec
18. KOŠKI NIKOLA – 1894, Ivanec
19. KOVAČIĆ STJEPAN – 1894., Ludbreg
20. KRANJČEC FRANJO – 1890., Pregrada
21. LIKTAR IVAN – 1879., Samobor
22. LJUBANOVIĆ PETAR – 1896., Jaska
23. MESAR MIO – 1897., ?
24. MILEK JAKOB – 1895., Stubica
25. PERIĆ STJEPAN – 1876., Zlatar
26. POŽGAJ ANDRO – 1887., Zlatar
27. RADOČAJ JOSIP – 1898., Slunj
28. RADOŠIĆ ANDRO – 1896., Varaždin
29. ROŽMAN ANDRO – 1895., Križevac
30. RUKAVINA GJURO – 1897., Perušić
31. STIPČIĆ MIJO – 1897., Klanjec
32. SUDEC ŠIMUN – 1879., Ludbreg
33. ŠAFRAN JURAJ – 1890., Novi Marof
34. ŠARGAČ IZIDOR – ?, Ludbreg
35. ŠKRTIĆ TOMO – 1879., Ogulin
36. ŠTIH IVAN – 1896., Zagreb
37. ŠTOK JURAJ – 1895., Desinić
38. TANBER ALOJZ – 1881., Sisak
39. TURČIĆ VID – 1896., Sesvete, Zagreb
40. VEČERIĆ STJEPAN – 1896., Sv. Klara, Zagreb
41. ZIMAK STJEPAN – 1895., Pušča, Zagreb
42. ZRINSKI ANDRO – 1883., Sv. Ivan Zelina.

Усього – 37 військових з 25-го Загребського домобранського полку, п'ятеро – з 26-го. Дата загибелі: серпень 1916 – березень 1917 року. Враховуючи те, що більшість похованих вояків походить з області Загреба, мерія міста Загреб має намір здійснити реконструкцію з відновлення й упорядкування цього військового цвинтаря.

Завдання подальшого дослідження – пошуки і виявлення місць поховання в інших регіонах західної України. Особливе значення в його реалізації є налагодження співробітництва з вченими України на широкому “фронті” колишніх фронтів. Це стосується низки регіонів, де сьогодні працюють українські пошуковці, і де повинні зберігатися й хорватські сліди тієї війни. До таких регіонів належать: Закарпаття, Дрогобич, Івано-Франківщина, Буковина, Волинь і, ймовірно, інші донині невідомі локації. Співробітництво українських і хорватських дослідників повинно стати важливою частиною у проєкті усіх країн Центральної Європи, що були театром дій у Великій війні.

Карта австро-угорського командування і російського війська

Сучасний вигляд пам'ятника і цвинтаря в с. Глибівка

Сучасний вигляд пам'ятника і цвинтаря в с. Глибівка

Пам'ятник хорватам в с. Кулачківці біля Коломиї (фото 1920-х років)

Проект відновлення цвинтаря у Глибівці

Ивица Панчич, Евген Пашченко, Никола Томинац. Хорватские военные на Восточном фронте 1914–1918 годов (Галичина, Буковина и Волынь)

Усиление внимания к теме Первой мировой войны дало импульс изучению участия хорватов в военных действиях на украинских землях. Современные исследования восстанавливают эту картину, которая показывает достаточно широкое присутствие хорватских солдат на Восточном фронте. На современном этапе важной задачей является выявление захоронений хорватов на пространстве Галичины, Буковина. Благодаря сообщению украинских ученых, обнаружено кладбище захоронений. Постепенно осуществляется поисковая работа, которая расширяет географию знаний. Задача современной науки – комплексное, междисциплинарное исследование темы. Ее освещение требует создания совместного проекта с участием ученых стран Центральной Европы, как общий фронт исследования.

Ключевые слова: хорваты, домобраны, Глибовка, Загреб, Крлежа.

Ivica Panchich, Yevgeniy Pashchenko, Nikola Tominats. Croatian troops on the Eastern Front, 1914–1918 (Galicia, Bukovyna and Volhynia)

The article elaborates on participation of Croatian troops in military activities on the territory of the present day Ukraine. Studies that were carried out provide evidence of Croatian soldiers presence on the Eastern Front. Researchers face an important task of identifying Croatian graves in Galicia and Bukovyna. Due to Ukrainian scholars a Croatian military cemetery has been discovered. The search continues and it is important to set up integrated interdisciplinary research group that would include scholars from all countries of Central Europe.

Key words: Croats, domobrani, Hlybivka, Zagreb, Krleza.